УДК 811.161.2’ 373.232

Ірина Скорук
(Луцьк)

ПРІЗВИЩА НА *-ИК* В АНТРОПОНІМІКОНІ М. ЛУЦЬКА

Стаття присвячена дослідженню лексико-семантичних особливостей українських прізвищ м. Луцька..

Ключові слова: антропонім, прізвище, прізвищева система, лексико-семантична група.

Скорук И. Фамилии на *-ик* в антропонимиконе г. Луцка.
Статья посвящена исследованию лексико-семантических особенностей украинских фамилий г. Луцка.

Ключевые слова: Антропоним, фамилия, фамильная система, лексико-семантическая группа.

Skoruk I. Surnames with the suffix *-ик* in antroponimicon of Lutsk.
The article deals with problem of lexico-semantic peculiarities of Ukrainian surname system of Lutsk.

Key words: anthroponym, surname, surname system, semantic group.

Постановка наукової проблеми. Прізвища як важливий клас антропонімів, що остаточно сформувався ще два століття тому, найбільше, порівняно з іншими онімами, концентрують лінгвістичну та історичну інформацію, найповніше відображають колишні реалії життя народу. Як зазначила І. В. Єфименко, "прізвища – своєрідний код для розкриття значної інформації про вірування, заняття, культуру, побут, міграції наших предків" [5, с. 18].

Генетично пов’язані з українською лексикою прізвища допомагають також дослідити формування словникового фонду мови та розширити уявлення про її лексичне багатство. А тому об’єктом уваги вчених частіше стає діалектно-регіональний аспект, що скеровує на аналіз специфічних рис певних регіонів. На сьогодні уже досліджені прізвища і України в цілому (Ю. К. Редько), і окремих її регіонів: Закарпаття (П. П. Чучка), Лівобережної України (І. Д. Сухомлин), Лемківщини (С. Є. Панцьо), південно-східної України (В. Д. Познанська), Лубенщини (Л. О. Кравченко), Нижньої Наддніпрянщини (І. І. Ільченко), Середньої Наддніпрянщини (Ю. К. Бабій), Дніпровського Припоріжжя (В. О. Горпинич, І. А. Корнієнко), Опілля (Г. Д. Панчук), Верхньої Наддністрянщини (І. Д. Фаріон) тощо.

Базою нашого дослідження є фактичний матеріал (більше чотирьох тисяч прізвищ мешканців м. Луцька 1900-2005 рр. народження) Державного архіву Волинської області і Луцького міського рацсу. **Мета дослідження** – виявити малопродуктивні структурно-словотвірні моделі прізвищ м. Луцька та семантику

© *Ірина СКОРУК*

їхніх основ. За нашими спостереженнями, в антропоніміконі м. Луцька форманти *-ик* (і утворені на його основі *-ник, -чик*), *-ак* (*-як*), *-чак, -ець* (та *-инець, -овець*) *-ин, -инськ-ий*, *-ич*, *-евич*, *-ович*, *-к-о* та інші відзначаються меншою продуктивністю, ніж форманти *-ук / -юк, -чук, -ов / -ев* (*-єв*), *-енк-о* (див.: [9]). У статті схарактеризовано лише лексико-семантичну базу прізвищ на *-ик*.

Модель із поліфункціональним суфіксом *-ик* та його варіантами представлена прізвищами, лексичною базою яких постали власні імена людей, прізвиська та апелятивні означення особи. За даними Ю. К. Редька (на 1965 р.), цей тип прізвищ "досить рівномірно розміщений на всій території України в середньому від трьох до семи процентів" [8, с. 204]. Аналогічний результат відображений у дослідженні Г. Є. Бучко, яке ґрунтується на матеріалах окремих дослідників українських прізвищ п'яти регіонів України: Бойківщини, Опілля, Рівненщини, Лубенщини і Дніпровського Припоріжжя [2, с. 44].

У наших матеріалах нараховуємо 134 прізвища із суфіксами *-ик / -ік, -ник, -чик*, що становить 6 % від загальної кількості проаналізованих лексем. Серед них помітну частину становлять відіменні прізвища, в основі яких лежать повні, короткі, суфіксальні, усічено-суфіксальні варіанти імен, переважно чоловічі.

1. Прізвища, що утворені від повних основ чоловічих християнських найменувань, переважно адаптованих українською мовою: *Вакулік, Власик, Герасимик*, *Дем'яник*, *Дмитрик*, *Євтушик, Кузьмик, Лукашик, Наумик*, *Павлик* і *Павлік, Петрик, Миронік, Радивонік, Сазонік, Симонік, Тимошик, Хомик.* З аналогічними основами поєднувався і суфікс *-чик*: *Веремейчик* < Веремій, *Вакульчик, Купріянчик, Ярмольчик*.

2. Прізвища, що утворені від імен-гіпокористик, суфіксальних та усічено-суфіксальних найменувань: *Андрусик, Вахик* < Вах < Івах < Іван [13, с. 144], *Гацик* < Гац < *Гарасим* (*Герасим*); *Гресик* < *Гресь* < Грись < Гри[горій] (у словнику імен фіксується як розмовне зневажливе ім'я); *Грицик* < Гриць < Гри[горій]; *Демчик* < Демко < Дем'ян; *Ємчик, Жорик* < Жора (гіпокористика імені Георгій); *Зеник* < Зень < Зиновій; *Іванісік, Іванущик* < Іванусь < Іван; *Ілляшик*, *Ілюшик*, *Люшик* < Ілля; *Кольчик* < Колько < Коля < Микола; *Кондрик* < Кондрат, Кіндрат; *Корніяшик* < Корніяш < Корній; *Костюнік, Костючик* < Костюк < Кость < Костянтин; *Кратік* < Крат < [Пан]крат (існування розмовного імені *Крат* (і *Кратік*) засвідчують і словники [13, с. 284]); *Левчик* < Левко; *Лесик* < Лесь < Олесь < Олександр, Олексій; *Лівончик* < Леонтій, *Луцик* < Луць < Лука < Лук'ян; *Мацик* < Маць < Мацько, Мацей < Матвій; *Мисик* < Мись < Мисько < Михайло; *Митчик* < Митя (ця гіпокористика імені *Дмитро* дотепер поширена у волинських селах); *Міхєйчик* < Міхєйко < Мих < Михайло; *Мончик* < Монко < Симон, Соломон, Парамон чи Філімон [16, с. 396] (хоча прізвище могло постати на основі діалектного апелятива *монька* "млява, слабка, тиха людина" [4 III, с. 510]); *Пантік* < Пантелеймон; *Процик* < Проц < Прокіп; *Савончик* < Савонко < Сава; *Салівончик; Сацик* < Сак < Ісак, Ісаак; *Сеник* < Сень < Семен; *Трушик* < Труш < Трохим [13, с. 365-366]; *Федік* < Федь < Федір; *Федчик* < Федько < Федір; *Юнчик* < чол. Устин, Юстин або < жін. Устина, Юстина [13, с. 370];

Юрчик; *Ющик* < Юсько < Юсь < Юхим; *Ярмолик, Яручик* < Ярук < Ярик < Ярослав; *Яцик* < Яць < Яків.

3. Прізвища, лексична база яких може бути варіантом як чоловічого, так і жіночого імені: *Дусик* < Євдоким і Євдокима, Євдокія; *Євчик* < Євко < Євдоким або < Євка < Євдокія, Єва; *Іреник* < Ірина або Іриній; *Фесик* < Фесь < Феодосій або < Феся < Феодосія.

4. Прізвища, що утворені від жіночих імен: *Катеринчик*, *Оленик*.

5. Прізвища, лексична база яких може кваліфікуватись як варіант християнського імені або як усічене чи усічено-суфіксальне слов'янське автохтонне відкомпозитне ім'я: *Маник* < Мануїл або Манислав; *Радчик* < Родіон або Радислав; *Стасик* < Стахій, Ана[стас]ій або Станимир.

6. Прізвища, що мотивовані варіантом християнського імені або відапелятивного імені чи прізвиськом: *Карпик* < Карпо або прізвиська Карпик; *Кулик* < Микула або прізвиська Кулик; *Куцик* < Куць < [Ми]куць < Микула < Микола; хоча можна зіставити з прізвиськом *Куц*, яке могла отримати низька на зріст людина (*куций* "короткий, малорослий").

7. Прізвища, в основі яких лежать чужомовні імена: *Вацик* < чеського Вацлав, *Бартошик* < Бартош (< польського Bartosz [11 I, с. 87]; український відповідник Бартоломій < Варфоломій [16, 50]).

За нашими спостереженнями, аналізовані прізвища не мають однозначного словотвірного рішення. З одного боку, майже всі вони могли бути утворені семантичним способом від відповідних варіантів імен, оскільки суфікс *-ик* має демінутивне значення, і саме такі варіанти імен завжди продуктивні в побуті українців. З іншого боку, враховуючи можливість патронімічної функції форманта *-ик*, такі прізвища можна вважати морфологічними утвореннями від повних, коротких, усічених чи усічено-суфіксальних імен. Яскраво виражений патронімічний характер мають прізвища *Катеринчик* й *Оленик*, оскільки жіночі найменування не утворюють демінутивів на *-ик*, хоча зрідка в побуті вживають варіанти жіночих імен з *-ик*: *Катюнчик* [13, с. 169], *Іруньчик, Оленчик*, а також *Ленульчик, Ленунчик, Ленусик*, *Лесик*, що засвідчені у словнику українських імен як розмовні варіанти імені Олена [13, с. 266].

Усі інші зафіксовані нами прізвища своєю лексичною базою тяжіють до апелятивної лексики української мови. І доки кожна із наведених лексем не стала прізвищем, вона виражала відповідне лексичне значення. Як стверджує П. П. Чучка, "стаючи спадковою власною особовою назвою, слово (окрім власних особових імен), мало ще лексичне значення: воно виражало певну семантику в тому середовищі, яке породило й використовувало цю назву. У Середньовіччі й навіть у XVI-XVII ст. прізвищеві назви ще перекладали іншою мовою" [16, VI].

З погляду семантики та структури лексем, що стали базою прізвищ, залучені до аналізу власні особові назви поділяємо на такі групи:

1. Прізвища, що тотожні зі слов'янськими автохтонними відкомпозитними іменами: *Божик* < Божидар; *Відник* < Видибор [3, с. 44]; *Горик* < Горивой < Горислав [2, с. 48]; *Черник* < Черникъ < Чернимиръ [2, с. 48]. Давньослов'янські

чоловічі імена *Божик* і *Черник* виділяють у структурі українських прізвищ і Ю. К. Редько та П. П. Чучка [16, с. 77, с. 603; 17, с. 1164].

2. Прізвища, в основі яких лежать давньослов'янські відапелятивні імена чи прізвиська*: Бичик, Бобрик, Веприк, Вовчик, Громик, Дроздик, Дубик*, *Зубчик, Козик* (і *Козік*), *Коржик, Котик* < антропооснови *Кіт* або *Кота* [16, с. 294]; *Кудрик* < Кудря чи Кудра або *Кудрик* [16, с. 309] (апелятив *кудря* чи *кудра* "кучерява жінка" [10 II, с. 319]; хоча можливе зіставлення з *Кудрик* < *кудрик* "невисока людина, карлик" [4 III, с. 152]); *Кролік, Комарик, Губчик, Усик, Хвостик.* Ці антропоніми, перш ніж стати прізвищами в термінологічному значенні цього слова, очевидно, пройшли довгий шлях: спочатку були особовими іменами-прізвиськами, далі перейшли в розряд спадкових сімейно-родових найменувань, які пізніше отримали статус прізвищ. І хоча твірні основи цих лексем співзвучні з апелятивами рідної мови, М. Л. Худаш застерігає від помилкового віднесення їх до відапелятивних іменувань, вважаючи їх "антропонімічною спадщиною дуже глибокої історичної давнини, в багатьох випадках ще праслов'янської доби" [14, с. 114].

Аналізовані прізвища, які мають подвійну мотивацію з огляду на їх допрізвищеву семантику, могли бути утворені як лексико-семантичним способом, так і морфологічним: *Комарик* (патронім) < Комар (прізвисько) < *комар* (апелятив) – морфологічний спосіб творення; або *Комарик* (прізвище) < Комарик (прізвисько) < *комарик* (апелятив) – лексико-семантичний.

3. Прізвища, в основі яких лежать слов'янські відприкметникові імена: *Білик*, *Голик, Добрик, Довжик, Косік* < *косий* "людина з дефектом зору"; *Куцик* < *куций* "куций, короткий, низького росту" [10 III, с. 334]; *Любик* і *Любчик*, хоча можливе зіставлення зі слов'янським автохтонним відкомпозитним іменем *Люб* < Любомир; *Малик, Мацик* < *маценький* "маленький" [10 II, с. 421], *Мудрик* (*Мудрик* < *мудрик* "розумна людина", "мудра людина" [8, с. 72] або "чваньковита людина" [1 I, с. 322]; *Нищик* (мотивоване російськомовним апелятивом *нищий* "злидень"), *Рабчик* < діалектного *рабчик* "той, хто з веснянками на обличчі" [1 II, с. 111]; *Рудик* < рудий (атрибутивне утворення; очевидно, "людина з рудим волоссям"); *Самусік* < Самусь < самотній, сам один або *Самусік* < Самусь < Самійло [17, с. 928], *Сірик, Скорик, Старик, Тупик, Черник, Щедрик, Мальованик.* Останній антропонім, на думку П. П. Чучки, кваліфікується як відносно новіше атрибутивне утворення від дієприкметника [16, с. XXXI].

4. Прізвища, до структури яких входять особові апелятиви: а) назви осіб за професією, заняттям: *Бортник* (< *бортник* "бджоляр" [12 I, с. 22], в основі лежить лексема *борт* "найпростіший вулик" [12 I, с. 22; 16, с. 85]), *Винник*, *Воскобойник*, *Гайдарик* < *гайдар* "пастух овець" [10 I, с. 265]; *Гамарник*, *Дігтярик, Дудник, Каменщик, Качмарик, Ковалик, Колесник, Колодійчик, Кравчик, Купчик, Мельник, Мірошник, Олійник, Пасічник, Піщальник, Плахотник* < *плахотник* "назва ткача, що виготовляв плахти" [17, с. 832]; *Поташник, Рудник, Синельник* < *синель* "шнурок із бархатистим ворсом для вишивання, оздоблення жіночого одягу, головних уборів" [12 IX, с. 181]; *Ситник, Сідельник, Скрипник, Солодовник, Солярник* < *солярник* "той, хто торгує сіллю" або у

значенні "солевар" [17, с. 994]; *Стадник, Тютюнник, Шапошник, Шевчик, Линник* (*линити* "у решітників: знімати шар кори з попередньо розпарених у печі липових стовбурів"); *Мальованик* < бойківського апелятива *мальованик* "ремісник, що малював тканину для спідниць" [16, с. 360]; *Бляшик* < *бляха* 1) "листове залізо, звичайно покрите оловом"; 2) "пряжка, значок, зроблені з такого заліза або іншого металу" [12 I, с. 205] (можливо, це прізвище також вказувало на рід заняття першоносія).

Більшість із розглянутих прізвищ, утворених від апелятивних характеристик особи, маючи в своїй структурі форманти *-ик, -ник,* вживані в мові як апелятиви на позначення суб'єкта дії, професії ще в допрізвищевий період, тому їх варто зараховувати до лексико-семантичних утворень. На особливу увагу заслуговує антропонім *Мальованик*, який можна кваліфікувати як атрибутивне утворення від дієприкметника або від назви особи за професією.

б) назви осіб за соціальним станом: *Батючик*, *Кметик* < Кмет < давньоукраїнського *кмєть* "незакріпачений оброчний селянин із правом виходу" [11 I, с. 478] (діал. *кметь* "селянин", "господар", "тямуща людина", "мудрий старець" [16, с. 269]); *Слободяник* < *слободяник* "селянин, відпущений на проживання на "слободі", житель слободи" [17, с. 978]; *Строкалик* < Строкаль < *строкаль*, який міг означати те саме, що *строкар* "робітник, найнятий на строк" [17, с. 1020]; *Королик*, *Царик;*

в) назви осіб за етнічною належністю: *Мазурик*, *Москалик*, *Турик* < *турок*; хоча більш переконливе зіставлення з *турик* < тур "назва тварини" [17, с. 1076];

в) назви осіб за конкретним місцем проживання: *Сможаник* – відтопонімічне утворення від катойконіма *сможани* "жителі с. Сможе Львівської області" [17, с. 982];

г) назви осіб, що вказують на зв'язок з військовою службою: *Гусарик* < Гусар < *гусар*; *Гайдучик* < *гайдук* "солдат надвірної сторожі" [4 I, с. 453]; *Цюрик* < Цюра < Джура < *джура* "козацький слуга – товариш, зброєносець, який ходив разом із козаками в походи та битви" [10 I, с. 377];

ґ) прізвиськові назви, що вказують на вік людини, її зовнішній вигляд, психічні властивості, поведінку або характер: *Байдик* < *байда* "гуляка, безпечний чоловік", а також "прізвисько незграбної жінки" [10 I, с. 92] або < *байда* "гульвіса, ледащо" [17, с. 23]; *Гайдик* < *гайда* "гульвіса", порівняймо з польським *gajda* "незграбна, слабка, дурна людина" [4 I, с. 452] (*гайда* вживане як "заклик, спонукання іти куди-небудь" [12 II, с. 16]); або *Гайдик* < Гайда + *-ик*, можливо, первісно "*син Гайди*"; *Гловік* < *гловень* 1) "верхній брусок на одвірках" [4 I, с. 527]; 2) польське *głowa* "голова" (очевидно, цим прізвиськом назвали людину, яка мала велику голов)у; *Гунчик* < *гуня* "великий сукняний одяг, сіряк" [4 I, с. 161; 17, с. 265] (ймовірно, прізвисько *Гунчик* отримала людина через свій одяг); *Дідик* < *дід*; або утворене семантичним способом від апелятива *дідик*, що має значення: 1) дідусь, 2) мітелка з соломи, 3) назва рослини, 4) назва тварини [17, с. 311]; *Кучмик* < *кучма* "мохната шапка"; "скуйовджена голова" [10 II, с. 335]; *Мордик*, *Струцик* < струць "дурень" [17, с. 1021].

За твердженням Г. Є. Бучко [2, с. 49], прізвища з фіналлю *-ник* становлять досить вагому частку у кожному регіоні, оскільки серед найважливіших значень віддієслівних, відіменникових та відприкметникових дериватів із суфіксом *-ник* та його варіантами є назви осіб за професією, сталим або тимчасовим заняттям, соціальним станом, поведінкою. А тому саме такі апелятивні характеристики належали до традиційних засобів ідентифікації особи. Дослідниця відзначає також, що окремі прізвища цієї моделі зафіксовані в усіх чи майже усіх регіонах, що й підтверджують наші матеріали: *Бортник, Винник, Будник, Гутник, Дудник, Колесник, Мельник, Огородник, Олійник, Пасічник, Різник, Рудник, Садівник, Скрипник, Солодовник, Стадник* та ін.

Серед прізвищ із суфіксом *-ик* трапляються лише поодинокі лексеми, що мають неособове значення, але які також на шляху до прізвищ пройшли через стадію прізвиськ: *Балик* < *балик* "пров'ялена спинка риби" [4 I, с. 127]; *Коржик* < *корж*; *Мандрик* < *мандрик* "велика груда сиру", "коржик із сиром", "сирник", "ватрушка" або кваліфікується як українське утворення від антропооснови Мандра [16, с. 361]; *Пирожик*, *Меткалик* < здеформованого Міткалик < *міткаль* "назва тканини" [17, с. 679].

До прізвищ, що співвідносні з відприкметниковими дериватами (у структурі яких не виділяється формант *-ник*), належать такі антропоніми: *Воловик* < *воловик* "волячий пастух" [4 I, с. 399]; *Дубовик* < *дубовик* "власник човна-дуба" [4 II, 137]; *Лозовик*, *Яловик*.

Щодо словотвору прізвищ аналізованої моделі, то можна стверджувати, що значна кількість антропонімів на зразок *Бортник*, *Винник*, *Мельник*, *Білик*, *Дубовик* утворені семантичним способом від відповідних лексем, що уже містили суфікси *-ик, -ник*, але зовсім мала кількість таких прізвищ має явно виражений патронімічний характер, а тому лише їх можна пояснювати як морфологічні деривати. Всі інші прізвища могли бути утворені як лексико-семантичним способом, так і морфологічним.

Література

1. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2-х т. / Г. Л. Аркушин. – Луцьк, 2000.

2. Бучко Г. Є. Українські прізвища на *-ик* / Г. Є. Бучко // Актуальні питання антропоніміки : зб. наук. читань пам'яті Ю. К. Редька. – К., 2005. – С. 44–52.

3. Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV-XVII ст. : монографія / М. О. Демчук. – К. : Наук. думка, 1988. – 119 с.

4. Етимологічний словник української мови. – К. : Наук. думка, 1982–1989. – Т. 1–3.

5. Єфименко І. В. Українські прізвищеві назви XVI ст. : монографія / І. В. Єфименко. – К., 2003. – 168 с.

6. Кравченко Л. О. Словотвір прізвищ Лубенщини / Л. О. Кравченко // Мовознавство. – 2004. – № 1. – С. 69–75.

7. Кровицька О. Назви осіб в українській мовній традиції XVI-XVIII ст. Семантика і словотвір : монографія / О. Кровицька. – Л., 2002. – 213 с.

8. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища : монографія / Ю. К. Редько. – К. : Наук. думка, 1966. – 216 с.

9. Скорук І. Д. Найпродуктивніші моделі прізвищ в антропоніміконі міста Луцька / І. Д. Скорук // Волинь філологічна : Текст і контекст / Західнополіський діалект у загальноукраїнському і всеслов'янському контекстах. – Вип. 4. – Луцьк : Вежа, 2007.– С. 266–285.

10. Словарь української мови / упоряд. з дод. власн. матеріалу Б. Грінченко. – К., 1907–1909. – Т. 1–4.

11. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : у 2-х т. / редкол. : Д. Г. Гринчишин [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1977–1978.

12. Словник української мови : в 11-ти т. / редкол. : І. К. Білодід [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1970–1980.

13. Трійняк І. І. Словник українських імен / відп. ред. І. М. Желєзняк. – К. : "Довіра", 2005. – 509 с.

14. Худаш М. Л. До питання класифікації прізвищевих назв XIV–XVIII ст. / З історії української лексикології : монографія / М. Л. Худаш, Р. Й. Керста, М. І. Сенів; Д. Г. Гринчишин (заг. ред.). – К. : Наук. думка, 1980. – С. 96–160.

15. Худаш М. Л. З історії української антропонімії : монографія / М. Л. Худаш; Д. Г. Гринчишин (відп. ред.). – К. : Наук. думка, 1977. – 236 с.

16. Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців : історико-етимологічний словник : понад 11 500 прізвищ / П. П. Чучка. – Л. : Світ, 2005. – 704 с.

17. Редько Ю. Словник сучасних українських прізвищ : у 2-х т. : понад 25 тис. прізвищ / за ред. Д. Гринчишина. – Л., 2007. – 1438 с.